ಎಂ. ಎನ್. ಪ್ರಭಾಕರ*

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯ-ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಪರಿಭಾಷೆ

ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಆದರ್ಶ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಮೂರು ನೂರು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈಗಲೂ ದೊರಕುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಶ್ರೀಧರ ಭಾಸ್ಕರ ವರ್ಣೇಕರ್‌ರವರು "ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯೆ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದು,[1] ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೯೨೯ ರಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸ ಶ್ರೀಯುತ ವಝೆಯವರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಾವಳಿಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ಸುಮಾರು ೧೨೫ ವಾಸ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ[2] ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕೇವಲ ಬೆರಳೆಣಿಕೆಯಷ್ಟು. ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಔತ್ತರೇಯ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು; ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಹಲವು ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವೈವಿಧ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾರದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಅಂಗರಚನೆಯನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಪರಿಚಯಿಸುವುದು ಲೇಖನದ ಉದ್ದೇಶವೆನಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಾಸಾದ, ಹರ್ಮ್ಯ, ಸೌಧ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದಿ ರಚನೆಗಳು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದು 'ವಾಸ್ತು' ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತು ಪದವು "ನಿವಾಸಾದ್ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ವಾಸ್ತುರಿತ್ಯಭಿಶಬ್ದಿತಃ"[3] ಎಂದು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಈ ವಾಸ್ತುವಿಗೆ ಹಲವಾರು ಜ್ಞಾತಿ ಪದಗಳಿವೆ. ಇವು ಒಟ್ಟಾರೆ ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವುದಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಅರ್ಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳುಂಟು. ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಹರ್ಮ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಯಾದಿಯಿದೆ.

ವಿಮಾನಂ ಭವನಂ ಹರ್ಮ್ಯ ಸೌಧಂ ಧಾಮ
ನಿಕೇತನಂ
ಪ್ರಸಾದ ಸದನಂ ಸದ್ಮಗೇಹ ಮಾವಸಥಂ
ಗೃಹಂ
ಆಲಯಂ ನಿಲಯಂ ವಾಸೋಽಪ್ಯಾಸ್ಪದಂ
ವಾಸ್ತು ವಾಸಕಂ
ಕ್ಷೇತ್ರಮಾಯತನಂ ವೇಶ್ಮ ಮಂದಿರಂ
ಧಿಷ್ಣ್ಯಕಂಪದಂ

* ಡೆಪ್ಯುಟೀ ಮ್ಯಾನೇಜರ್. ಸ್ಟೇಟ್ ಬ್ಯಾಂಕ ಆಫ್ ಮೈಸೂರು, ಕೋಟೆ ಶಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು-೫೬೦೦೦೨.

1 ಬಿ. ಎಸ್. ರಾಮಕೃಷ್ಣರಾವ್ (ಅನು.), 'ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯೆ' ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೮೭, ಪು : ೧೦೯

2 ಅದೇ, ಪು : ೧೨೪-೧೨೬

3 ಟಿ. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿ (ಸಂ.), 'ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ' (ಭಾಗ-೨), ತಿರುವನಂತಪುರ, ೧೯೧೫

ಲಯಂ ಕ್ಷೇಯಮಾರಂ ಚ ತಥೋವಸಿತಂ
ಪುನಃ
ಸ್ಥಾನ ಮಿತ್ಯೇವ ಮುಕ್ತಾನಿ ಪರ್ಯಾಯವಚ
ನಾನಿ[4]

ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವೂ ಪರ್ಯಾಯ 'ವಾಚಕ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ವಾಸ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಯ, ನಿಲಯ, ಗೃಹ, ವೇಶ್ಮ, ಸೌಧ, ಹರ್ಮ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಅರ್ಥಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಆಲಯ : ತದೇವಂ ಲೀಯತೇ ಸರ್ವಮಾಲಯಾದಿ ಸಮುದ್ಭವಂ[5]
ಆಲೀಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಆಲಯಃ[6]

ನಿಲಯ : ಪೂರ್ವಾಪರ ದ್ವಾರ ನಿಲಯಃ[7]
ನಿಲೀಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ನಿಲಯಃ

ಗೃಹ : ಪೂರ್ವೇಣೈಕದ್ವಾರಯುತಂ ಗೃಹ ಸಂಜ್ಞಃ[8]
ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಗೃಹಂ

ವೇಶ್ಮ : ಏಕದ್ವಾರಂ ಭವೇತ್ ವೇಶ್ಮ[9]
ವಿಶಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ವೇಶ್ಮ

ಸೌಧ : ಸುಧಾ ಲಿಪ್ತತಲಂ ಸೌಧಂ[10]
ಸುಧಾ ಶುಭ್ರಂ ಸೌಧಂ
ರಾಜ್ಞ ಏವಸದನೇ ಸೌಧಃ

ಹರ್ಮ್ಯ : ಗೃಹಸ್ಯೋಪರಿ ಭೂಮಿರ್ಯಾ ಹರ್ಮ್ಯಂ ತತ್ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಂ[11]
ಹರತಿ ಮನೋ ಹರ್ಮ್ಯಂ

ಪ್ರಾಸಾದ : ಹರ್ಮ್ಯಾರ್ಥೆ ನೀನಾಂ ವಾಸಾಃ ಪ್ರಾಸಾದೋ ದೇವ ಭೂಭುಜಾ[12]
ಪ್ರಸೀದಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಸಾದಃ

ಪ್ರಾಸಾದಿಕಾ: ಪ್ರಾಸಾದಸ್ತು ಸ ಏವ ಸ್ಯಾದಲ್ಪಾ ಪ್ರಾಸಾದಿಕಾ ಭವೇತ್[13]

ಪದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆಲವು ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದರೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಾಲದೇಶಗಳ ಬಳಕೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅರ್ಥ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಒಂದೇ ಪದವು ಬೇರೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದುಂಟು, ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಯು ಪ್ರಪಾ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. "ಆಚ್ಛಾದಿತಂ ಪ್ರಪಾನಾಮ[14] ಇದು ಕಾಮಿಕಾಗಮದಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆ"'ಪಿಬಂತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಪಾ' –ಧಾತು ಮೂಲದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಗಮನಿಸಬಹುದು· ನೀರಿನ ಆಸರೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಪ್ರಪಾ"ಪ್ರಪಾ ಪಾನೀಯ ಶಾಲಿಕಾ"[15] ಇದು ಅಮರ ಕೋಶದ ಉಲ್ಲೇಖ. ಇದು "ಪ್ರಪಾದ್ವಯಂ ಪಾನೀಯಾ ಶಾಲಾಯಾಂ" ಅಮರ ಕೋಶದ ಬಗ್ಗೆ ಟೀಕೆ, ಧಾತು ಮೂಲದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಾ–ರಕ್ಷಣೇ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಮನಿಸ

4 ಸಿ. ಸ್ವಾಮಿನಾಥ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ (ಸಂ.), 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ' (ಪೂರ್ವಭಾಗ), ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೭೫, ಪು : ೧೫೧, ಪಟಲ : ೫೫, ಶ್ಲೋಕ : ೨೦೭-೨೧೦
5 ಪಿ. ಎ. ಮಂಕಡ್ (ಸಂ.), 'ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ' ಬರೋಡಾ, ೧೯೫೦, ಪು : ೧೬೯, ಅಧ್ಯಾಯ : ೬೯, ಶ್ಲೋ : ೭,
6 'ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ'
7 'ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ', ಪು : ೧೬೯, ಶ್ಲೋ : ೧೩
8 ಅದೇ., ಶ್ಲೋ : ೧೨
9 ಅದೇ., ಶ್ಲೋ : ೧೩
10 ವಿ. ಎಸ್. ಅಗ್ರವಾಲಾ (ಸಂ.) 'ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ,' ಬರೋಡಾ, ೧೯೬೬, ಪು :೪೯ ಅ : ೧೮' ಶ್ಲೋ : ೧೨
11 ಅದೇ, ಶ್ಲೋ : ೧೦
12 'ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ' ದ್ವಿತೀಯ ಕಾಂಡ, ಪುರವರ್ಗ, ಶ್ಲೋ : ೩೩
13 'ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ' ಪು : ೯೦, ಶ್ಲೋ : ೨೨
14 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ' ಪು : ೧೩೪, ಪು : ೫೦, ಶ್ಲೋ ೮೮
15 'ನಾಮಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ' (ದ್ವಿತೀಯ ಕಾಂಡ) ಪುರವರ್ಗ

ಬಹುದು. ಆಚ್ಛಾದಿತಂ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಹೊದ್ದಿಸಿದ್ದು ಎಂದಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ. ಗವಿ ಅಥವಾ ಗುಹೆಗಳೂ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದದ್ದು. ಪ್ರಪಾ ಪದದ ಬಳಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಚನೆಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿರುವ ವಿದ್ವಾಂಸ ಬ್ರೂನೋಡಗೆನ್ಸ್‌ರವರು ಪ್ರಪಾ ಪದವನ್ನು Light buildings[16] ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಪಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಪೆಯ ಪ್ರಯೋಗ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ ನಾಡಿನ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಅಜವಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಪಾ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದ್ದು ಯಾತ್ರಿಕರು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಣಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವ ತಂಗುದಾಣಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು.

ಔತ್ತರೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಶಾಲಾ' ಎನ್ನುವುದು ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ರಚನೆ ಎನಿಸಿದೆ. "ಶಾಲತೇ ಇತಿ ಶಾಲಾ" ಇದು ಪದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿ." ಗೃಹಮೇಕಂತು ಯಚ್ಛನ್ನಂ ಸರ್ವಂ ಶಾಲೇತಿ ಸ್ಮೃತಾ"[17] ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. 'ಯಚ್ಛನ್ನಂ' ಎಂದಲ್ಲಿ ಹೊದ್ದಿಸಿದ್ದು ಎಂದಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ. "ಛನ್ನಂ ಭವೇತ್ ಮಹಾಜನಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ಸಭಾಯಾ ಕಥಿತಾ ಶಾಲಾ"[18] ಇದು ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ, ಸಭಾ, ಶಾಲಾ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. "ಸಮ್ಯಗ್‌ಭಾತಿ ಇತಿ ಸಭಾ". ಶಾಲಾ, ಸಭಾ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆಯುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಸಭಾ ಪದವು ವೇದಗಳ ಕಾಲದಿಂದ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಸಭೆಯು ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಅಂಗವೆನಿಸಿದ್ದು ತೀಕ್ಷ್ಣಮತಿಗಳ ಹಾಗೂ ವಿದ್ವದ್ ಜನರ ಸಮೂಹವಾಗಿತ್ತು. "ಸಹ ಧರ್ಮೇಣ ಸದ್ಭಿರ್ವಾ ಭಾತೀತಿ ಸಭಾ[19] ಇದು ಸಭೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆ. ಸಮೂಹವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿದ ಪದವು ತದನಂತರ ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಾಯಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ಮಹಾಜನರು ಸೇರುವ ಜಾಗಕ್ಕೆ ಸಭಾ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಯಿತು. ಸಭಾ ರಚನೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಾಸ್ತು ವಿವರಣೆಗಳೂ ಸಿದ್ಧಗೊಂಡವು. ಐಹೊಳೆಯ ಲಾಡ್‌ಖಾನ್ ದೇವಾಲಯ ಇಂತಹ ಸಭಾ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆನಿಸಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಾಸಾದ ಎಂಬ ಪದವೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭ ಗೃಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಗೊಂಡಿದೆ. "ಪ್ರಾಸಾದೋ ದೇವ ಭೂಪಾನಾಂ"[20] ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದ್ದು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಸಾದವು ಪರ್ಯಾಯ ಪದವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ದೇವಧಿಷ್ಣ್ಯಂ ಸುರಸ್ಥಾನಂ ಚೈತ್ಯಮರ್ಚಾ
ಗೃಹಂ ಚ ತತ್
ದೇವತಾಯತನಂ ಪ್ರಾಹುರ್ವಿಬುಧಾಗಾರ
ಮಿತ್ಯಪಿ[21]

ದೇವದಿಷ್ಣ್ಯ, ಚೈತ್ಯ, ಅರ್ಚಾಗೃಹ, ದೇವತಾಯತನ ಮುಂತಾದವು ದೇವಾಲಯ ಪದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಕಗಳೆನಿಸಿವೆ.

ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತೆಯ ಗ್ರಂಥಕಾರನು "ಆರಭೇತ್ ಸ್ಥಪತಿಭಿಸ್ಸಾಕಂ ರಥಕೃದಾಲಯ"[22] ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಥದಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾಗೂ ಔನ್ನತ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂಬ ಆಶಯವೂ ವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ. ರಥದ ಮೇಲಿರುವ ಪರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರ ಮಂಡಪ, ಎತ್ತರವಾಗಿ

---

16 ಬ್ರೂನೋಡಗೆನ್ಸ್ (ಅನು), 'ಮಯಮತ,' ನವದೆಹಲಿ, ೧೯೮೫

17 ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಪು. ೯೦, ಶ್ಲೋ. ೧೯

18 ಅದೇ., ಪು. ೯೩, ಶ್ಲೋ ೫೮

19 ಕೆ. ಪಿ. ಜಯಸ್ವಾಲ್, 'ಹಿಂದೂ ಪಾಲಿಟಿ', ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೬೮, ಪು: ೧೮ (ಅಡಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ)

20 ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ, ಪು : ೧೬೦, ಅ : ೧೯, ಶ್ಲೋ : ೨೯

21 'ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ', ಪು : ೯೩, ಅ : ೧೮, ಶ್ಲೋ : ೫೭

22 ಜಿ. ಆರ್. ಜೋಸ್ಯರ್ (ಪ.), 'ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ (ಪ್ರಥಮ ಸಂಪುಟ), ಮೈಸೂರು, ೧೯೯೧, ಪು : ೨೩, ಅ : ೪, ಶ್ಲೋ : ೨೫

ಮೂಡಿರುವ ಶಿಖರ, ಶಿಖರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ರಥ ಕಳಶ ಇವು ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಅಂಗಗಳು. ದೇವಾಲಯದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹವೊಂದೇ ಸಾಕು. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ಣ ಕಲ್ಪನೆ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ರಥಮಂಡಪವೂ ಗರ್ಭಗೃಹದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ರಥವೂ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪವೆನಿಸಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ 'ರಥಕೃದಾಲಯಂ' ಎಂಬ ಉಕ್ತಿ ಇದೆ. ರಥವನ್ನು ನಡೆಯುವ ದೇಗುಲವೆಂದೂ, ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನೆಲೆದೇಗುಲವೆಂದೂ ಶಾಸನಗಳು ಬಣ್ಣಿಸಿವೆ.

ಪಲರಂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಮತ್ತಂ
ಪಲವಂ ನಡೆದೇಗುಲಂಗಳಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ
ನೆಲವೆಲ್ಲ ಮಱಿಯೆ ಚಟ್ಟಂ
ನೆಲೆ ದೇಗುಲ ಮುಮನಿದೊಂದನೊಲ್ದೆತ್ತಿಸಿದಂ[23]

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿರುವ ಅಂತರಾಳ, ಮಂಡಪ, ನೃತ್ಯ ಶಾಲಾ, ಪ್ರಾಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಪೂರಕಾಂಗಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ ಗ್ರಂಥಕಾರನು "ಪ್ರಾಸಾದ ಮಂಡಪಾ ಶಾಲಾ ಜಗತ್ಯಶ್ಚ ನ್ಯತಿಕ್ರಮಾತಾ[24] ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಸಾದ ಎಂದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮಂಡಪ ಅಥವಾ ನವರಂಗ, ಶಾಲಾ ಎಂದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಶಾಲಾ ಅಥವಾ ನೃತ್ಯ ಮಂಡಪ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ರಚನೆಗೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ. (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೬೧ ರ ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನವು "ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿಯವರ ನವರಂಗ ಪಟ್ಟ ಶಾಲೆ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ"[25] ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಪೂರಕಾಂಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥದ ವಿವರಣೆ ಇಂತಿದೆ :

ಪ್ರಾಸಾದ ಪ್ರ್ಯಾಗ್ರತಃ ಕುರ್ಯಾನ್ಮಂಡಪಂ ಚತುಷ್ಟಯಂ
ಮುಖ ಮಂಡಪಮಾದೌ ತು ಪ್ರತಿಮಾ ಮಂಡಪಂ ತತಃ
ಸ್ನಾಪನಾರ್ಥಂ ತೃತೀಯಂ ನೃತ್ಯಾರ್ಥಂ ಚತುಷ್ಟಯಂ[26]

ಗರ್ಭಗೃಹದ ನಂತರ ಅರ್ಧ ಮಂಡಪ ಅಥವಾ ಸುಕನಾಸಿಯನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಔತ್ತರೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕೋಲಿಕಾ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳವೆನ್ನುವ ಪದ ಎರಡು ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಮಂಡಪಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವಂಥದ್ದು ಅಂತರಾಳ. ಅಂತರಾಳದ ನಂತರ ಕಾಣುವ ಮಂಡಪವು ನವರಂಗವೆನ್ನಿಸಿದೆ. ನವರಂಗ ಪದದ ಬಳಕೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರೂಪ. ಇದನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವಿಶೇಷ ರಚನೆ ಎನ್ನುವಂತೆ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೋಗ ಜಾಗಮದಲ್ಲಿರುವ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕೆಳಕಂಡಂತಿವೆ.

ನವಾಂಗೈರ್ನವರಂಗಂತು ನೃತ್ಯಾರ್ಥಂ ನೃತ್ಯ ಮಂಡಪಂ[27] ನವ-ಅಂಗ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಮಂಡಪದ ಅಂಕಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳ ಮಧ್ಯದ ಚೌಕ ರಚನೆಗೆ ಒಂದು ಅಂಕಣ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಳತೆಯಿಂದ ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಾಮಿಕಾಗಮದ ಪ್ರಕಾರ ರಂಗ ಪದದ ವಿವರಣೆ :

---

23 ಎ. ಎಸ್. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಮತ್ತು ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ, (ಸಂ.) 'ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ' ಧಾರವಾಡ, ೧೯೬೧, ಪು : ೧೩೭

24 'ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛಾ', ಪು : ೪೭೮, ಅ : ೧೮೫, ಶ್ಲೋ : ೧೪

25 'ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕಾ, ಸಂಪುಟ : ೫ (ಭಾಗ-೧), ೧೮೦೬' ಚನ್ನರಾಯ ಪಟ್ಟಣ : ೧೮೫, ಪು. ೬೨೦-೬೨೧

26 'ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ', ಪು : ೧೧೭, ಪು : ೪೫, ಶ್ಲೋ : ೫

27 ಆಸೂರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ, ಮತ್ತು ತಿರುಪತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ. 'ಭರತಖಂಡದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೮' ಪು : ೧೧೯

ಮಂಡಪೇ ಮಂಡಪಂ ಮತ್ತು ರಂಗ ಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ[28] ಎಂದಿದೆ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥವು "ವೇದಿಕೋಜ್ಞಂ ತುಭಾಗೇನ ಮಧ್ಯೇರಂಗಂ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್[29] ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಂಡಪವು ಹಲವು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಮಧ್ಯದ ಭಾಗವು ತುಸು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ವೇದಿಕೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಂಗ ಎನ್ನಬಹುದು. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದ್ದು ಪ್ರತಿಮಾ ಮಂಡಪ ಎಂದೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಸ್ನಪನ ಮಂಡಪದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರಚನೆ ಅಪರೂಪ ನವರಂಗದ ನಂತರ ನೃತ್ಯ ಮಂಡಪವು ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದ ಪ್ರಾಕಾರ, ಪ್ರವೇಶ–ದ್ವಾರ ಗೋಪುರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಜೋಡಣೆಯು ತಿರ್ಯಕ್ ಕ್ರಮವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಜೋಡಣೆಯನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಗಮನಿಸಿದ್ದಾರೆ.[30] ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಂತೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಲವು ರಚನೆಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡದ್ದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ, ಬೇಲೂರಿನ ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿವಿಧ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಸಾದ ಮಂಡಪಾನಾಂಚ ನಿರ್ಗಮಸ್ಯ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಶಾಲಾನಾಂ ಗೋಪುರಾಣಾಂಚ ಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೇ[31] ಈ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ "ಪ್ರಾಸಾದೇ ಮಂಡಪೇ ಶಾಲೇ ಗೋಪುರೇಚ ತಥೈವಚ"[32] ಎಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಮಂಡಪ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾಗ ಶಾಲಾ, ಪಾಕಶಾಲಾ, ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಡಪ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡವು. ಡಾ|| ಕೆ. ವಿ. ಸೌಂದರರಾಜನ್ ರವರು ಔತ್ತರೇಯ ಪ್ರಾಸಾದ, ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ವಿಮಾನ ಎಂದು ಔತ್ತರೇಯ ಮತ್ತು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಾದ ಮತ್ತು ವಿಮಾನ ವೆಂಬ ಪದಗಳು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಮೂರ್ತಾರ್ಚನಾಧಿಕರಣವು ವಿಮಾನರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.

> ವಿಮಾನಾನಾಂಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಿದಮುಚ್ಯತೇ
> ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಪಾದವರ್ಗಃ ಪ್ರಸ್ತರಂ ಗ್ರೀವ ಕಾಪಿಚ
> ಶಿಖರಂ ಸ್ಥೂಪಿಕಾ ಚೇತಿ ಷಡ್ವರ್ಗಾ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ[33]

ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಪಾದ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಗ್ರೀವ, ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಪಿ ಇವು ಊರ್ಧ್ವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಮಾನ ರಚನೆಯ ಅಂಗಗಳು. ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥವು ಶಾಲಾ ರಚನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ

> 'ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಚ ಪಾದಂಚ ಪ್ರಸ್ತರ ಕರ್ಣ ಏವಚ

---

28 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ', ಪು : ೧೩೪, ಪ : ೫೦, ಶ್ಲೋ : ೯೪

29 ಬ್ರೂನೋಡಗೆನ್ಸ್ (ಸಂ.), 'ಮಯಮತ' ಪಾಂಡಿಚೆರಿ, ೧೯೭೦, ಪು : ೬೨೩, ಅ : ೨೫, ಶ್ಲೋ ; ೪೦

30 ಜೇಮ್ಸ್ ಫರ್ಗುಸನ್, 'ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಅಂಡ್ ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್' (ಸಂಪುಟ :೧), ನವದೆಹಲಿ ೧೯೭೨, ಪು : ೩೦೯

31 'ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ', ಪು : ೧೩ ಪ : ೪, ಶ್ಲೋ : ೪೬

32 ಅದೇ., ಪು ೯:, ಪ : ೪, ಶ್ಲೋ :೧

33 ಪಿ. ರಘುನಾಥ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಭಟ್ಟಚಾರ್ಯ (ಸಂ.), 'ಸಮೂರ್ತಾರ್ಚನಾಧಿಕರಣ', ತಿರುಪತಿ, ೧೯೪೩, ಪು : ೩೦, ಅ : ೯, ಶ್ಲೋ ೨-೩

ಶಿಖರಂ ಸ್ಥೂಪಿಕಾಚೈವ ಶಾಲಾಂಗಾಮಿತಿ ಕಥ್ಯತೇ'[34]

ಎಂದು ಷಡ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಶಾಲಾಂಗಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರಿಸಿದೆ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದಲ್ಲಿ ಪೀಠ ರಚನೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪೀಠವೆನ್ನುವ ಪದ ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಳಗೆ ಉಪಪೀಠ ರಚನೆಯಿದೆ. ಉಪಪೀಠಕ್ಕೆ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳ ಗಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ವಿನಾವಾಪ್ಯುಪಪೀಠೇನ ಸ್ಯಾದಧಿಷ್ಠಾನ ಕಲ್ಪನಂ"[35] ಎಂದು ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತಾಕಾರನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮಿಕಾಗಮದಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಉಪಪೀಠವನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಕತಲ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳೆನಿಸಿದ್ದು ತಲ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಪ್ರತಿ ತಲದಲ್ಲಿ ಪಾದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸ್ತರ ಭಾಗಗಳು ಪುನರಾವರ್ತನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಏಕತಲದಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗ, ದ್ವಿತಲದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟವರ್ಗ, ತ್ರಿತಲದಲ್ಲಿ ದಶವರ್ಗ ಹೀಗೆ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವು ತಲಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಭೂಮಿ ಎಂದಿದೆ.[36] ಭೂಮಿ ಪದದ ಬಳಕೆ ಔತ್ತರೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ತಲ ರಚನೆಯನ್ನು ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೆ ಮಿತಿಗೊಳಿಸಿವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಹದಿನಾರರವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿವೆ. "ಏಕಭೂಮಿ ವಿಮಾನಾದಿ ರವಿಭೂಮ್ಯವಸಾನಕಂ"[37] ಇದು ಮಾನಸಾರ ಗ್ರಂಥದ ವಿವರಣೆ. ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತೆ ಹಾಗೂ ಅಜಿತಾಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳು ದ್ವಾದಶ ತಲದವರೆಗೆ ಅನುಮೋದಿಸಿವೆ."ತಸ್ಮೈದ್ವಾದಶಭೂರ್ಯುಕ್ತಮುತ್ತಮಮುಚ್ಯತೇ"[38] ಇದು ಸಮೂರ್ತಾರ್ಚನಾಧಿಕರಣದ ವಿವರಣೆ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ[39] ಹಾಗೂ ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹದಿನಾರರವರೆಗೆ ಗುರುತಿಸಿವೆ.

ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಹನ್ನೆರಡರವರೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದು ತದನಂತರ ಹದಿನಾರಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತರಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಹದಿನಾರರವರೆಗೆ ತಲ ರಚನೆಯನ್ನು ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪವು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ.

ಷಡ್ವರ್ಗಗಳ ಅಳತೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಒಟ್ಟು ಅಂದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವಿಭಜಿಸಿದ್ದು, ಶಾಂತಿಕ, ಪೌಷ್ಠಿಕ, ಜಯದ, ಅದ್ಭುತ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಕಾಮಿಕ ಎಂದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಐದು ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[40] ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಅಳತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಖಚಿತಮಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಯುತ ಆಸೂರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್‌ರವರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.[41] ಶಾಂತಿಕ ಪ್ರಭೇದದ ಮಾನವನ್ನು ಬಹುಪಾಲು ಗ್ರಂಥಗಳು ಗುರುತಿಸಿದ್ದು ಈ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲ.

ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪವು ಸಾರ್ವಕಾಮಿಕ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಷಡ್ವರ್ಗ ರಚನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸದೆ ಉಪಾಕಾರ ರಚನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉಪಾಕಾರ ರಚನೆಯು ಚತುರ್ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಈ ರೀತಿಯ ರಚನೆಗಳು ಇಳಿಜಾರಾದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಮಲೆನಾಡಿನ ಸರಹದ್ದಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ

34 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ', ಪ್ರ : ೯೮, ಪ : ೩೫, ಶ್ಲೋ : ೪೬
35 'ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತಾ,' ಪ್ರ : ೨೫, ಅ: ೪, ಶ್ಲೋ : ೩೮
36 'ರಘುನಾಥ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ (ಸಂ.), ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪ, ಮದ್ರಾಸ್, ೧೯೨೬ ಪು: ೩೩, ಪ : ೯
37 ಪಿ. ಕೆ. ಆಚಾರ್ಯ (ಸಂ.), 'ಮಾನಸಾರ,' ನವದೆಹಲಿ, ೧೯೭೯' ಪು. ೧೨೭, ಅ. ೧೮, ಶ್ಲೋ : ೨
38 'ಸಮೂರ್ತಾರ್ಚನಾಧಿಕರಣ', ಪು : ೨೭
39 'ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ', ಪು : ೧೧. ಪ: ೪, ಶ್ಲೋ : ೨೩
40 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ', ಪು :೧೩೦, ಪ : ೫೦, ಶ್ಲೋ : ೨೪
41 'ಭರತಖಂಡದ ದೇವಾಲಯಗಳು'' ಪು : ೩೬

ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವರ್ಗವುಳ್ಳದ್ದು ಮಂಡಪ ; ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಪಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[42] ಚತುರ್ವರ್ಗವುಳ್ಳದ್ದು ಉಪಾಕಾರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಪಾದ, ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[43] ಸಭಾರಚನೆಯು ಪಂಚ ವರ್ಗದ ರಚನೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.[44] ಆದರೆ ವರ್ಗರಚನೆಯ ವಿವರಗಳಿಲ್ಲ. ಷಡ್ವರ್ಗವು ಶಾಂತಿಕಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾಮಿಕಾಗಮವು ಅಷ್ಟವರ್ಗ ರಚನೆಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಸೂರಕ, ಜಂಘಾ, ಕಪೋತ, ಶಿಖರ, ಗಲ, ಆಮಲಸಾರ, ಕುಂಭ ಮತ್ತು ಶೂಲ ಇವು ಅಷ್ಟವರ್ಗಗಳು.[45] ಇದನ್ನು ಕಳಿಂಗ ಶೈಲಿಯೆಂದೂ ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆಯೆಂದೂ ಖಚಿತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವರಗಳಿದ್ದು, ಔತ್ತರೇಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ತ್ರಿವರ್ಗ, ಚತುರ್ವರ್ಗ, ಪಂಚವರ್ಗ, ಷಡ್ವರ್ಗ ಇತ್ಯಾದಿ ರಚನೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೆಲೆಗಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು ಅಧ್ಯಯನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನಾರ್ಹವೆನಿಸಿದೆ.

ಉಪಾಕಾರ ದೇವಾಲಯದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವು ಗುರುತಿಸಿದೆ.

ಏಕಾಂಶಂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ದ್ವಯಂಶಂ ಪಾದತುಂಗಂ
ದ್ವಯಂಶಂ ಶಿಖರಂ ಏಕಾಂಶಂ ಸ್ತೂಪಿಕೋದಯ
ಮೇವಂ ಚತುರ್ವರ್ಗ
ಯುತಂ ಅಥವಾ ಶಿಖರ ಕ್ರಿಯಾ ಉಪಾಕಾರ
ವಿಧಾನೇನಕಾರಯೇತ್[46]

ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆ ಕೆಳಕಂಡಂತಿದೆ.

ಉತ್ತುಂಗೇ ಸಪ್ತಭಾಗೇತು ವ್ಯೋಮಾಂಶಂ ಧರಾತಲಂ
ಪಕ್ಷಾಂಶಂ ಪಾದ ತುಂಗಂ ತು ಶಿಖರೋಚ್ಚಂ ಗುಣಾಂಶಕಂ
ಸ್ತೂಪೋತ್ಸೇಧಂ ತಥೈಕಾಂಶಂ ಏತತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಕಾಮಿಕಂ[47]

ಈ ವಿವರವು ಸಾರ್ವಕಾಮಿಕ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಭೇದಗಳ ವಿವರಗಳು ಹಲವೆಡೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಂಡಿದ್ದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ತೊಡಕಾಗಿದೆ ಎಂದು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವು ಶಾಂತಿಕಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಶ್ರೀಬಂಧ, ಸ್ವಸ್ತಿ ಬಂಧ ಸುಶೋಭನ, ಶ್ರೀಕರ, ವೃತ್ತ ಕೇಸರ, ರಾಜಕೇಸರ, ಕಲ್ಯಾಣ ಸುಂದರ ಎಂಬ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ[48] ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ, ವೈಜಯಂತಕ, ಶ್ರೀವಿಶಾಲ, ಪುಷ್ಪಕ, ಕೇಸರ, ಸುದರ್ಶನ, ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ವಿಪುಲ ಸುಂದರ, ಪರ್ವತ ಮಂದರ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದೆ.[49] ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥವು,

---

42 ಎನ್. ಆರ್. ಭಟ್ (ಸಂ.), 'ರೌರವಾಗಮ', ಪಾಂಡಿಚೇರಿ, ೧೯೭೨, ಪು. ೧೫೩, ಪ : ೪೦, ಶ್ಲೋ : ೮

43 'ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪ', ಪು : ೩೭, ಪ : ೯

44 ಎನ್. ಆರ್. ಭಟ್ (ಸಂ.) 'ಅಜಿತಾಗಮ', ಪಾಂಡಿಚೇರಿ' ೧೯೬೪, (ಕ್ರಿಯಾ ಪಾದ) ಪ: ೧೪, ಶ್ಲೋ : ೧೩

45 'ಕಾಮಿಕಾ', ಪು : ೧೨೫, ಪ: ೪೯, ಶ್ಲೋ : ೫-೬

46 'ವಿಮಾನಾರ್ಚನಕಲ್ಪ', ಪ : ೯

47 'ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ', ಪು : ೨೭, ಶ್ಲೋ : ೨೭. ೨೪

48 ಅದೇ. ಪು. ೬೩-೬೫

49 'ಪಾದ್ಮ ಸಂಹಿತಾ', ಅ : ೮. ಶ್ಲೋ : ೨-೧೮

ವಿಜಯ, ಶ್ರೀಭೋಗ, ಶ್ರೀವಿಶಾಲ, ಸ್ವಸ್ತಿಬಂಧನ ಶ್ರೀಕರ, ಹಸ್ತಿ ಪೃಷ್ಠ, ಸ್ಕಂದಕಾಂತ, ಕೇಸರ ಮುಂತಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[50]

ಈ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಾಲ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವಿಭಾಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪ್ರಭೇದಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತ ವಾದೀತು. ಇವನ್ನು ಕೇವಲ ತಿಳುವಳಿಕೆಗಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕೇ ಹೊರತು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ ಬಳಸಲಾ ಗದು. ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸು ವುದು ಅಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಅಸಂಗತವೆನಿಸ ಬಹುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಭೇದಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಕಂಠ ಮತ್ತು ಶಿಖರವುಳ್ಳದ್ದು ವೇಸರ ಶೈಲಿಯೆನಿಸಿದ್ದು ಏಕ ತಲವಿಮಾನದ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯು ವಿಜಯ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದವೆಂದು ಕಾಮಿಕಾಗಮ ದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಕತಲ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಕೂಟ ರಚನೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದು. ಬಹುಶಃಸಾಂಧಾರ ರಚನೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಕೂಟ ರಚನೆ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಆಗ ಶ್ರೀಭೋಗವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟಾಶ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಂಠ, ಶಿಖರವುಳ್ಳದ್ದು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ. ಇದು ಏಕತಲ ವಿಮಾನವೆನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಬಂಧನ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆರುಕೋನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಂಠ ಮತ್ತು ಶಿಖರವುಳ್ಳ ರಚನೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಾದು, ಇದು ಏಕತಲ ವಿಮಾನವೆನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಕಾಂತ ಪ್ರಭೇದ ವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರಶ್ರಾಕಾರದ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯು ಏಕತಲ ರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಶ್ರೀಕರ ಪ್ರಭೇದವೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಕಭೂಮಿ ರಚನೆಯ ನಂತರ, ದ್ವಿಭೂಮಿ, ತ್ರಿಭೂಮಿ ಮುಂತಾದ ರಚನೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚ ತಲ ವಿಮಾನದವರೆಗೆ ಶಾಂತಿಕಾದಿ ಪ್ರಭೇದ ರಚನೆಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಗ್ರಂಥದ ದ್ವಿತಲ ವಿಮಾನ ರಚನೆಯು ಕಾಶ್ಯಪಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತಲ ರಚನೆಯ ಶಾಂತಿಕ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಮಯಮತವು ದ್ವಿತಲ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ "ವಿಮಾನೋತ್ಸೇದಂ ವಿಭಜೇತ್ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯಯಾ"[51] ಎಂದು ವರ್ಗ ಪ್ರಸ್ತಾರ ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪದ ದ್ವಿತಲ ರಚನೆ ಕೆಳ ಕಂಡಂತಿದೆ :

ಪ್ರಾಸಾದೋಚ್ಚಂತು ವಿಭಜೇದಷ್ಟಾ ವಿಂಶತಿ ಭಾಗಯಾ ಗುಣಾಂಶಂ ಧರಾತಲೋತ್ಸೇದಂ ರಸಾಂಶಂ ಚರಣೋದಯಂ ಪ್ರಸ್ತರೋಚ್ಚಂ ಗುಣಾಂಶಂ ಸ್ಯಾತ್ ಭೂತಾಂಶಂ ವೇದಿಕೋದಯಂ ದ್ವಿಭಾಗಂ ಪ್ರಸ್ತರೋ ತ್ಸೇಧಂ ಸಾರ್ಧಮೇಕಾಂಶಂ ವೇದಿಕೋದಯಂ ದ್ವಿಭಾಗಂ ಗಲೋತ್ಸೇಧಂ ಸಾರ್ಧವೇದಂ ಶಿರೋಧಯಂ ಅತ್ಯರ್ಧಾಂಶಂ ಶಿಖಾಮಾನಂ ಕಲ್ಪಿತಂ ಶಾಂತಿಕಂ ಭವೇತ್[52] ದ್ವಿತಲಾದಿ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಟ, ಕೋಷ್ಠ, ಪಂಜರ ರಚನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದನ್ನು "ಕೂಟ ಕೋಷ್ಠಾನಾಂ ಪಂಜರಾಣಾಂತು ಲಕ್ಷಣಂ ದ್ವಿತಲಾದಿ ತಲಾಂತಾನಾಂ"[53] ಎಂದು ಗ್ರಂಥಗಳು ಗುರುತಿಸಿವೆ. ಹಾರ ಅಥವಾ ಕೈಪಿಡಿಯ ರಚನೆಯು ಭಿತ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದು ಮಯಮತ ಹಾಗೂ ವಿಮಾನ ಕಲ್ಪ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಯಿದೆ. ಮಯಮತವು "ಕೋಷ್ಠತು ದ್ವಿಗುಣಾ ಯಾಮಂ ಶೇಷಂ ಹಾರ ಪಂಜರಂ"[54] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿ ಸಿದೆ. ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.

"ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿಂ ಷಡ್‌ಭಾಗಂ ವಿಭಜ್ಯ ದ್ವಯಂ ಶಂ ಕೋಷ್ಠಂ

50 'ಕಾಮಿಕಾಗಮ,' ಪು : ೧೫೭, ಪ : ೬೦, ಶ್ಲೋ : ೬-೧೦

51 ಅದೇ., ಶ್ಲೋ : ೧೩

52 'ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ', ಪು : ೬೬, ಪ : ೨೮, ಶ್ಲೋ : ೬-೮

53 ಅದೇ,, ಪು : ೭೯, ಪ : ೩೧, ಶ್ಲೋ : ೧

54 'ಮಯಮತ', ಪು : ೪೪೭, ಅ : ೨೦, ಶ್ಲೋ : ೩

ಏಕಾಂಶಂ ಕೂಟಂ ಏಕಾಂಶಂ ಹಾರಾಂತರಂ ಅಥವಾ
ತಮಷ್ಟಧಾ ವಿಭಜ್ಯ ತದೇಕಾಂಶಂ ಕೂಟತಾರಂ
ಮಧ್ಯೇ ದ್ವಯಂಶಂ ಶಾಲಾಂತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇಚ ಏಕಾಶಂ
ಪಂಜರಂ ವಿಶಾಲಂ ಶೇಷಂ ಅರ್ಧಾಂಶೈ ಹಾರಾಂತರಂ ಕಾರಮೇತ್"[55]

ಏಕತಲ ರಚನೆಯ ಷಡ್ವರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಪಾದ ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗಗಳು ಪುನರಾವರ್ತನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ತಲ ರಚನೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕೂಟ ಶಾಲಾ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮಯಮತ, ಕಾಮಿಕಾಗಮ, ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳ ಸರಣಿಯಿದೆ. ಈ ಪದಗಳೂ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇವನ್ನು ಕುರಿತ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ : ಮಸೂರಕಮಧಿಷ್ಠಾನಂ ವಸ್ತ್ವಾಧಾರಂ ಧರಾತಲಂ ತಲಂ ಕುಟ್ಟಿಮ ಮಾದ್ಯಂಗಂ ಪರ್ಯಾಯ ವಚನಾನಿ

ಪಾದ : ಸ್ಥಾಣುಃ ಸ್ಥೂಣಶ್ಚ ಪಾದಶ್ಚ ಜಂಘಾಚ ಚರಣಾಂಘ್ರಿಕಂ ಸ್ತಂಭೇಸ್ತು ತಲಿಪಂ ಕಂಪಃ ಪಾದಾನಾಮಭಿಧಾನಕಂ

ಪ್ರಸ್ತರ : ಪ್ರಸ್ತರಂ ಚೈವಗೋಪಾನಂ ಕಪೋತಂ ಮಂಚ ಮೇಪನಾ ನೀವ್ರಮಿತ್ಯೇವಾಖ್ಯಾತಂ ಪ್ರಸ್ತರಸ್ಯ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಾ

ಕಂಠ : ಕಂಧರಂ, ಗಲ ಸಂಜ್ಞಾಂಚ ಕಂಠ ಗ್ರೀವಾ ಶಿರೋಧರಂ ಏವಂ ಕಂಠಸ್ಯ ಮಾನಂ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿಖರಂ ಪುನರುಚ್ಯತೇ

ಶಿಖರ : ಶಿಖರಂ ಶಿರಮೂರ್ಧಾಚ ಶಿಖಾ ಮೌಲಿಶ್ಚ ಮಸ್ತಕಂ ಶೀರ್ಷಕಮಿತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಶಿರೋ ವರ್ಗಸ್ಯ ಪಂಡಿತಾಃ

ಸ್ತೂಪಿ : ಸ್ಥೂಪಿಕಾಚ ಘಟಃ ಕೀಲೋ ಚುಲುಕಃ ಸ್ಥೂಪಿ ರಿತ್ಯಾಪಿ ಶಿಖಾಸ್ಥೂಪಿ ರಿತಿಖ್ಯಾತಾಚೂಲಿಕಾಚ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಾ[56]

ಮೇಲ್ಕಂಡ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಚಿತ್ರಣ ದೊರಕಿದಲ್ಲಿ ಈ ಲೇಖನದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಸಫಲಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

---

55 ವಿಮಾನಾರ್ಚನ ಕಲ್ಪ. ಪು : ೪೪, ಪ : ೧೦

56 ಕಾಮಿಕಾಗಮ ಅ : ೫೫ ಶ್ಲೋ : ೨೦೨–೨೦೪